

ğünüğüne göre bu kelimeler eş anlamlı olmayıp yaratmanın birbirini takip eden üç safhasını anlatır. Hâlik “yaratılacak şeyin bütün ayrıntılarını bilip takdir eden”, bârî “onu fiilen meydana getiren”, mu-savvir de “nesnenin kendine has özelliklerini verip fonksiyoner olmasını sağlayan” anlamına gelir. Esmâ-i hüsnâda eş anlamlılık kabul etmeyen Gazzâlî, bu üç ismin fonksiyonunu anlatabilmek için insan planında örnek verir ve hâlikın projelendiren mimara, bârî’in projeyi uygulayan mühendis- kalfaya, musavvirin de tezyinatçıya tekabül edebileceğini söyler (a.g.e., s. 79-80).

Kur’an’da bârî ve musavvir isimlerinden başka halk kavramıyla anlam yakınlığı içinde bulunan kelimelerden biri *kevn* masdarıdır. Birçok âyetle fiil (özellikle mâzî) sigaları yer alan kelimenin mâzî, muzârî ve emir şekilleri Allah’a izâfe edilir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “kvn” md.). Mâtûrîdiyye âlimleri kevnin emir sigasından (kün) hareketle tekvin terimini oluşturmuşlardır. “Alet, madde, zaman ve mekân olmadan icat etmek” mânasındaki *ibdâ’* kavramına dayanan *bedî’*, “icat edip geliştirmek” anlamına gelen *inşâ* ve bunun sıfat şekli *münşî* ve yine “icat etmek” mânasındaki *ihdas* kavramı da Allah’a nisbet edilmiştir (bk. Râgıb el-İsfahânî, “bd’a”, “hds”, “nş’e” md.leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, aynı md.ler). Kur’an’da bunlardan başka fiil, “yapmak, işlemek” anlamındaki *ca’l*, “sanatkârane iş yapmak” mânasındaki *sun’*, “yaratıp meydana çıkarmak” anlamındaki *zer’* kavramları da fiil veya sıfat sigalarıyla zât-ı ilâhiyyeye izâfe edilmiştir. Kur’an-ı Kerîm’in otuz beşinci sûresine adını veren ve sûrenin ilk âyetinde “göklerin ve yerin yaratıcısı” mânasıyla yer alan *fâtır* altı âyetle bu sigaya ile, sekiz âyetle mâzî sigasıyla ve bir âyetle de lafza-i celâle muzaf olmuş *fit-rat* kelimesiyle Allah’a nisbet edilmiştir. *Fatrın* asıl mânasının “yarmak” olduğu belirtilir (Râgıb el-İsfahânî, “ftr” md.). Bu anlamdan hareket edildiği takdirde meselâ tohumun çatlamasını, hücrenin bölünmesini sağlamak suretiyle yaratmayı tekrar etmek mânası öncelik kazanır. Bunun yanında *fatrın* “ilkın yaratmak, yok olan bir şeye vücut vermek” anlamına dikkat çekenler de vardır (İbnü’l-Esrî, “ftr” md.; *Lisânü’l-Arab*, “ftr” md.). Kur’an’da Allah’a nisbet edilen *fâtır* isimlerinin hepsi “göklerin ve yerin (tabiatın) yaratıcısı” mânasını taşımak-

tadır. Diğer sigaları ise bu anlamın yanında özellikle vahye muhatap olan insanın yaratılışını ifade etmektedir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “ftr” md.).

Hâlik ismi doksan dokuz esmâ-i hüsnâ rivayetlerinin ikisinde de yer aldıktan başka (İbn Mâce, “Du‘â”, 10; Tirmizî, “Da‘avât”, 82) diğer bazı hadis metinlerinde de görülmekte, ayrıca birçok rivayette fiil sigalarıyla Allah’a nisbet edilmektedir (bk. Wensinck, *el-Mu‘cem*, “hık” md.).

Hâlik ismi ilâhî fiilleri büyük ölçüde muhtevasında özetleyen bir kavramdır. Allah’ın sıfatlarını ele alan âlimler ve ekoller, kendi sistemleri çerçevesinde O’nun fiillerine ve bu arada halk sıfatına dair görüşlerini ifade ederler. Fiilleri hâdis kabul edenler veya birbirine bağlı olarak ilim, kudret ve irade sıfatlarından ayrı olarak müstakil ilâhî fiillerin mevcudiyetini ispata gerek görmeyenler (Mu‘tezile, Eş‘ariyye), hiçbir yaratık yokken (ezelde) zât-ı ilâhiyyeyi yaratıcılıkla nitelemeyi doğru bulmazlar. Mâtûrîdîler ise zâtın sonradan sıfat edinemeyeceği, ona yüklenecek bütün mânaların ezelden beri mevcut olduğu görüşüne öncelik tanır. Gazzâlî bu iki grup arasındaki ihtilâfın ilmî bir temele dayanmadığını belirterek Allah’ın ezelde bilkuvve, daha sonra da bilfiil yaratıcı olduğunu söylemenin sakıncalı görülmediğini belirtir (*el-Mağşadü’l-esnâ*, s. 31-32; ayrıca bk. FİİL; TEKVİN).

Hâlik Allah’ın kevnî isimleri arasında yer alır. Halîmî bu ismi, zât-ı ilâhiyyeye yaratma fiilini nisbet eden isimler arasında zikreder (*el-Minhâc*, I, 190, 193), İbn Hacer de aynı görüşü benimsemekle birlikte hâlik ismiyle yalnız “yaratılacakların temel özelliklerini belirleyen” (mu-kaddir) mânası kastedildiği takdirde irade sıfatına râci olacağından bunun zâtî isim veya sıfatlardan sayılacağını belirtir (*Fethu’l-bârî*, XIII, 402-403). Aslında Fahreddin er-Râzî’nin de kaydettiği gibi (*Levâmî’u’l-beyyînât*, s. 212-213) böyle bir durumda hâlik ismi ilim, kudret ve irade sıfatlarına râci olur.

Hâlik ismiyle, yukarıda zikredilenlerden başka “ölümden sonra diriltin” mânasındaki bâis, “her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı idare eden” mânasındaki *kayyûm*, “kâinatın bütün işlerini gözetip yöneten” anlamındaki *müheymin* ve “can veren-öldüren” anlamlarındaki *muhyî-mümît* isimleri arasında anlam yakınlığı vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehzîbü’l-luğa, “hık” md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “bd’a”, “hds”, “hık”, “ftr” “nş’e” md.leri; İbnü’l-Esrî, *en-Nihâye*, “hık”, “ftr” md.leri; *Lisânü’l-Arab*, “hık”, “ftr” md.leri; Ebü’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 29-30, 414, 429-430; *Kâmus Tercümesi*, III, 835; IV, 835; Wensinck, *el-Mu‘cem*, “hık”, “ftr” md.leri; a.mlf., *Miftâhu künûzi’s-sünne*, “halîka”, md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “bd’a”, “hds”, “hık”, “ntf”, “ftr”, “kvn”, “nş’e” md.leri; İbn Mâce, “Du‘â”, 10; Tirmizî, “Da‘avât”, 82; Zeccâc, *Tefsîru esmâ’illâhi’l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984 → Dimaşk, ts. (Dârü’s-Sekâfeti’l-Arabiyye), s. 35-37; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 190-195; Bağdâdî, *el-Esmâ’ ve’s-şifât*, vr. 105^b, 108^a; Gazzâlî, *el-Mağşadü’l-esnâ* (Fazluh), s. 31-32, 79-80, 83-84, 174; Ebü Bekir İbnü’l-Arabî, *el-Emedü’l-akşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 106^b-108^a; İbnü’l-Cevzî, *Nûzhetü’l-a‘yûn*, s. 283-285; Fahreddin er-Râzî, *Levâmî’u’l-beyyînât*, s. 210-219; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî* (Hatîb), XIII, 402-403.

BEKİR TOPALOĞLU

HALİKATÜ’r-RÜESÂ

(خليفة الرؤساء)

Ahmed Resmî Efendi’nin

(ö. 1197/1783)

reisülküttâbların

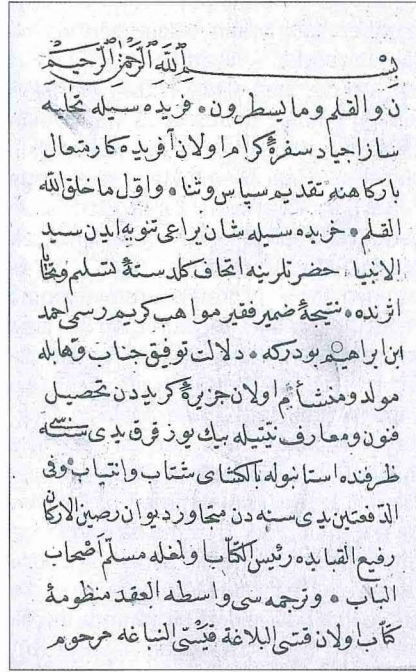
hal tercümelerine dair eseri.

Çeşitli meslek erbabının müstakil biyografilerinin yazılması geleneğine uygun olarak kaleme alınan eser, Kanûnî Sultan Süleyman devrinin tanınmış münşisi Celâlzâde Mustafa Çelebi’den (ö. 975/1567) başlayarak Râgıb Mehmed Paşa’ya kadar (ö. 1176/1763) kırk iki reisülküttâbın biyografisini içine almaktadır. Müellif, daha sonra yaptığı zeyille Nâilî Abdullah ve el-Hâc Abdi efendilerin hal tercümelerini de ekleyerek eseri kendi dönemine kadar getirmiştir. Eserin giriş kısmı, kalem ve yazının önemini belirten Nûn sûresinin ilk âyetiyle başlar; müellifin biyografisine dair bazı kısa bilgiler verildikten sonra yazılış gayesi izah edilir. Burada müellif, üstadı ve kayınpederi Reisülküttâb Mustafa Efendi’ye duyduğu hürmetle reisülküttâbların biyografilerini telif ettiğini ve bu konuda Osmanzâde Ahmed Tâib’in, vezîrâzamların hal tercümelerini toplayan *Hadîkatü’l-vüzerâ’sını* model aldığını belirtir. Muhtemelen bu tesirin rolü ile bazı nüshaların kapağında eserin adı *Hadîkatü’l-rüesâ* şeklinde yazılıdır. Ancak dîbâcede eserin asıl adı *Halîkatü’l-rüesâ* olarak kaydedilmiştir. Halîka kelimesinin Arapça “insanlar” mânasına geldiği dikkate alınırsa kitaba “reisler topluluğu” veya “reisler taifesi” gibi bir karşılık ver-

mek mümkün iken, her nedense halika yadınanmış, Rakka valisi bulunduğu sırada (1164-1168) bir nüshası kendisine sunulan Râgıb Paşa da esere *Sefinetü'r-rüesâ* denmesini uygun görmüş olduğundan daha çok bu sonuncu da yaygınlık kazanmıştır. Nitekim Millet (Ali Emîrî, nr. 720) ve Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 2296) kütüphanelerindeki nüshalarında “halika” kazınarak “sefine” şeklinde düzeltilmiş, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshası ise (TY, nr. 2463) *Sefinetü'r-rüesâ* olarak kayda geçirilmiştir. Asıl garibi, 1269'da (1853) yapılan taş basmasına esas olan yazma nüshada eserin adı *Halikatü'r-rüesâ* şeklinde iken basmada bir nokta atılarak “Halifetü'r-rüesâ”ya dönüştürülmüş ve yanlış adlandırma bu şekilde devam edip gitmiştir.

Halika'nın telifi sırasında yazarın kullandığı kaynakları, İslâm'daki ilmi tarihçilik geleneğine uygun olarak umumiyetle eserde zikrettiği dikkati çekmektedir. Bunlar Dîvân-ı Hümâyûn kayıtları (evkaf, muhasebe kayıtları, resmî defterler, vakfiyeler, temliknâmeler), münşeat mecmualarında mevcut nâme metinleri, ebcedle düşürülmüş tarihler başta olmak üzere belli başlı kronikler ve biyografî kitaplarından *Târîh-i Nişancı*, *Künhü'l-ahbâr*, *Târîh-i Selânikî*, *Mir'ât-ı Kâinât*, *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr*, Hasanbeyzâde, Küçük Çelebizâde tarihleri, Fındıklılı'nın *Nusretnâme'si eş-Şekâ'îku'n-nu'mânîyye* ile Atâî ve Uşşâ-kizâde zeyilleri, Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretüş-şuarâ'sı*, Kafzâde Fâizî'nin *Zübdetü'l-es'âr'ı* ve *Keşfü'z-zunûn*'dur. Zaman zaman bunlardaki bilgileri tamamlamak veya düzeltmek için de devrine yettiği kimselerin bilgilerine müracaat etmiştir. Ayrıca Ahmed Resmî Efendi'nin, o sırada hayatta olan reisülküttâblara biyografilerini ekleyerek eserini takdim ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Nâilî Abdullah Paşa'ya (Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 720), Tezkire-i evvel Abdullah Efendi'ye (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. mükerrer 2092) ve Reis Ahmed Efendi'ye (İÜ Ktp., TY, nr. 2453) sunulan nüshalar bu şekildedir.

Eserin ilk telifinden sonra müellif elde ettiği bilgileri, kayınpederinin kütüphanesinde bulunan kendi nüshasına 1165-1195 (1752-1781) arasında (Koca Râgıb Paşa Ktp., Reisülküttâb, nr. 639) derkenarlar halinde ilâve etmiştir. Bu ilâvelerin çoğu, derkenar notu halinde bazan da metne dahil edilerek çoğaltılan çeşitli

Halikatü'r-rüesâ'nın ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2296)

nüshalara yansıdığı gibi taş basmasında da yer almıştır. Bununla birlikte ancak müellif nüshasında bu notlar mantıklı bir seyir takip etmektedir. Ayrıca müellifin tahkik fikrinin derecesi de bu notların incelenmesinden anlaşılmaktadır. Nitekim bu derkenarlar sayesinde ilk telifte gözden kaçan bazı hataların düzeltilmesi, bazı noksanların tamamlandığı ve müphem hususların açıklığa kavuşturulduğu dikkati çekmektedir. Hatta bazı biyografî bendlerinin karıştırılmış olduğu sonradan farkedilerek bunlar düzeltilmiş, bazı tarihler de tashih edilmiştir. Meselâ matbu nüshada 1032 (1623) olarak verilen Yayıncîzâde'nin öldürülmesi tarihi (s. 25), daha sonra Okmeydanı'ndaki mezar kitabesine dayanılarak müellif nüshasında (vr. 19^a) 1033 (1624) olarak düzeltilmiştir. Yine 930'da (1524) katledildiği belirtilen Haydar Çelebi'nin (s. 6) reisülküttâblığının 906'ya (1500) kadar uzadığına, Kamsu Gavri'ye gönderilen bir tehiyetnâmede görülen isminden istidlâl olunarak işaret edildiği gibi Amasyalı Mehmed Beyefendi'nin (s. 44-46) reisülküttâblığa yükselme sebebi de sadece müellif nüshasında yer alan bir derkenarda açıklanmıştır (diğer örnekler için bk. Kütükoğlu, s. 208). Telif ve tashih

merhalelerini ve esere kademe kademe son şeklini nasıl verildiğini en iyi aksettiren bahis Râgıb Mehmed Paşa'nın biyografisine ait olan kısımdır (s. 70-81). Ancak bu konuda da müellif nüshası ile matbu metin arasında farklar bulunmaktadır.

Râgıb Paşa'dan sonra Seyyid Hayri Efendi'ye kadar reisülküttâblığa gelen kişilerin listesi (10 Zilkade 1160-1 Zilhicce 1195/13 Kasım 1747-18 Kasım 1781) ve bunlara ait kısa notlar, mühim değerlendirmeler müellif nüshasına işaretlenmiştir (Râgıb Paşa Ktp., Reisülküttâb, nr. 639, vr. 55^b, 56^b, 57^a) ve buradan naklen bazı yazmalarda yer almıştır (meselâ Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 720, vr. 50^b). Eserin Türkiye ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde çeşitli nüshaları olmakla birlikte müellifin kaleminden çıkan ilâveli nüshanın mevcudiyeti diğerlerini değersiz kılmakta ve yapılacak çalışmalarda bu nüshanın göz önüne alınması gerekmektedir.

Beğenilen esere geleneğe uygun olarak daha sonra Süleyman Fâik Efendi tarafından zeyil yazılmış, Resmî'nin bıraktığı 1167 (1754) tarihinden 1219'a (1804) kadar elliye yakın reisülküttâbın biyografisi ilâve edilerek ikisi bir arada taş basması olarak İstanbul'da 1269'da (1853) basılmıştır. Bu baskının önsöz ve indeks ilâvesiyle 1992'de tıpkı basımı da yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Resmî, *Halifetü'r-rüesâ*, İstanbul 1269 → İstanbul 1992; TCYK, s. 625-628, 667, 723; Bekir Kütükoğlu, “Sefinetü'r-rüesâ'nın ilâveli Müellif Nüshasına Dâir”, *Vekayî'nüvis: Makaleler*, İstanbul 1994, s. 203-210 [Bu madde müellifin bibliyografyada adı geçen makalesi esas alınarak Mehmet İpşirli tarafından düzenlenmiştir].

BEKİR KÜTÜKOĞLU

HALİL

(الخليل)

Filistin'de

Hız. İbrâhim ve ailesinin mezarlarının bulunduğu tarihi şehir.

Batı Şeria'da, Kudüs'ün 32 km. güneybatısı ile Gazze'nin 55 km. doğusunda suyu bol, mûmbit bir arazi üzerinde yer alır. Milâttan önce II. binyılın ilk yarısında Ken'ânîler tarafından kurulmuş ve Ahd-i Atîk'te belirtildiğine göre önce “dört köy” anılarına gelen Kiryât Arba, daha sonra da Hebron adıyla anılmıştır (Tekvîn, 23/2; Sayılar, 13/22; Yeşû, 14/15, 15/13, 54, 20/7, 21/11; Hâkimler, 1/10). Ke-